

„Az Élet a Történelem tanítómestere”

Belitzky János, a Nógrád megyei munkásmozgalmi múzeum, a mai Nógrádi Sándor Múzeum elődjének nyugalmazott igazgatója. 1909-ben született Losoncon. Életének jelentős részét Nógrádban töltötte. Minden más adat beszélgetésünkéből derül ki.

- Egyszer említetted nekem, hogy fiatalkorodban kitűnő emberekkel, kiváló történészekkel kerültél kapcsolatba Nógrád megyében. Többek, köztük Miskolczy-Simon János és Niedermann Imre vármegyei főlevéltárnokok, valamint Dornyai Béla és Fayl Frigyes középiskolai tanárok élete még feldolgozatlan. Milyen hatással voltak rád, a pályádra, az egyéniségedre?*

Az 1914-ben elesett *Miskolczy-Simon*nak csak a két kislányát ismertem, akik 1920-ban Balassagyarmaton játszótársaim voltak. Utódja *Niedermann* leit, aki 1944-ben, meg nem állapított körülmények között, eltűnt. Vele Budapesten és Gyarmaton is többször találkoztam. *Dornay* és *Fayl* Salgótarjánban voltak gimnáziumi tanárok. Velük itt találkoztam. *Niedermann*al és *Dornay*val leveleztem is. A rám gyakorolt hatásuk abban nyilvánult meg, hogy szakmai vonatkozásokban nem távolodtam el a megyétől. *Niedermann* Imre kiváló levéltáros volt és lelkiismeretes kutató. A régi nógrádi életről írt és 1942-ben kiadott tanulmánya hiányt pótló mű még ma is. *Dornay* történelem- és földrajzkutatásaival tűnt ki. A salgótarjáni és környékbeli földrajzi nevek gyűjtése, 1928. évi útikalauza, több történeti dolgozata igen magas szintű tanulmányok még ma is. A magam részéről a

legjelentősebbnek tartom, hogy megalapította az első salgótarjáni múzeumot és hogy 1938-ban megmentette a karancslapujtói honfoglalás kori nemzetségfői sír leleteit. Fayl Frigyes Salgótarján és környéke város- és tájképi ábrázolásaival tűnt ki a húszas években. Neki köszönhetjük a Pécskö eredeti állapotának a rajzát. Gyermekkoromban, amikor tanítónő nővéremnél itt-tartózkodtam, még úgy láttam, ahogyan Fayl megörökítette, magasan egreszőkellő köoszlopként. 1926-ban barbár módon felrobbantották, hogy útépítő követ nyerjenek belőle. Világhírű természeti ritkaság volt, de az ilyesmivel akkor nem törődtek. Dornyay és Niedermann is saját költségükön, csekély támogatással tudták csak kinyomtatni írásaikat. Dornyay elkezdte a *Salgótarjáni Oklevéltár* kinyomtatását is, de csak 32 oldalt tudott kinyomtatni, mert a többire nem jutott pénze. (A megye és a város vezetői egyaránt csak politikai jellegű kiadványok megjelenését támogatták.) A velük való kapcsolataim 1932-től 1943-ig, tehát huszonhárom éves koromtól harmincnégy éves koromig tartottak.

– *Tebát már egyetemet végzett ember voltál?*

Persze, 1932-ben doktoráltam művelődéstörténetből, 1933-ban pedig történelem–földrajz szakos középiskolai tanári oklevelet is szereztem a budapesti egyetemen.

– *Azaz akkor már mint végzett kutató kerültél kapcsolatba a nógrádiakkal?*

Akkoriban már Budapesten, a Székesfőváros Levéltárában dolgoztam, gyakornok, majd pedig segéd-, később pedig allevéltáros minőségben. Én számukra a fővárosi, ők meg számomra a nógrádi kapcsolatot jelentették. Többször volt szükségük adatokra és mivel én gyakran jártam az Országos Levéltárba, megkerestem azokat számukra. Akkoriban én Nógrád megye lakosságának történeti névsorával foglalkoztam ugyanott néhány évig, ők ennek nógrádi adataira hívták fel a figyelmemet. Ez a gyűjtésem része volt annak a *Mályusz Elemér* által irányított nagyszabású tervnek, amelynek keretében több felvidéki vármegye lakosságának a nyelvi kialakulását dolgoztuk volna fel. *Szabó István* Ugocsa megyéje, *Ila Bálint* Gömör megyéje és *Bakács István* Hont megyéje készült el belőle. Több kézirat, így az enyém is, 1936-ban a Történeti Intézetben elégett. A témával való foglalkozás kiváló helytörténeti iskola volt számomra. – Másik ilyen, jellegében eltérő, de talán még fontosabb iskolának tekintem a Sopron vármegye történetére kapott megbízatásomat. Ezt a megbízatást érdekes, a korra jellemző módon kaptam meg. 1934 őszén *Pleidl Ambrus* országos levéltáros megkérdezte tőlem, hogy nem vállalnám-e el egy vármegye történetének a megírását? Igenlő választ adtam, mert azt hittem, hogy Nógrádról van szó. Tán két hónap múlva közölte velem és egyben gratulált is, hogy megkaptam Sopron megyét. Csodálkozásomra elmondta, hogy mivel semmi kapcsolatom sincs a soproniakkal és protektorom sem volt, az alispán olyan fiatal történészt keresett, akit senki sem ajánlott és így nincs megkötve a keze. Szóltam a főlevéltárnokomnak, *Gárdonyi Albert*nek, volt professzornak, *Domanovszky Sándornak* és *Szekfü Gyulának*, akiknél egy évig

dijtalan egyetemi gyakornok voltam. Mindegyikük meglepődött és biztatott, hogy fogadjam el a megbízatást. A megye történetének első kötetével 1938 végére el is készültem. *Hóman Bálint* írta hozzá az előszót.

– *Igencsak mozgalmas fiatalkorod volt. Számos helyen megfordultál. Losoncon születted, ahol édesapád a tanítóképző intézet tanára volt. 1920 elején áttelepültek Balassagyarmatra. Tulajdonképpen hol lelted meg a szűkebb pátriádat, melyik városunkat vagy vidékünket tekinted az igazi hazádnak?*

Ezen az utóbbi kérdésen magam is többször elgondolkoztam. Gyermekkorom emlékei Losonchoz, Tarjánhoz és Gyarmathoz kötnek. Öt testvérem közül én voltam a legfiatalabb. Anyai nagyapám és három testvérem Losoncon van eltemetve, anyai nagyanyám Balassagyarmaton, szüleim Budapestben, az egyik fiam Dömsödön, az egyik feleségem itt Tarjánban. Tehát már a sírok is nem egy helyhez kötnek. Végül is Nógrádot érzem annak a területnek, ahová mindég visszavágytam, ugyanakkor azonban minden lakóhelyemet is közel éreztem a szívemhez.

– *Lehet, hogy ez a kérdésem vezet át abhoz a kérdéskomplexumhoz, hogy valaki azt mondta rólad, hogy szétszórt gondolkodású vagy, hogy túl sok mindennel foglalkozol, hogy a sok benyomás közül nem tudsz választani? Össze tudnád szedni foglalkozásod fő irányait? Én felsoroltam magamban néhányat... Egy kortársi lexikonban még szexuáltörténésznek is jelölnek...*

1947-ben *Ortutay Gyulán*ak volt az a véleménye, hogy „szétszórt gondolkodású” vagyok, mivel több megoldandó problémát javasoltam neki. 1958-ban azonban már csak „nagy hibáimra és nagy erényeimre” hivatkozott, amiket minden szakember elkövethet. Ebben ismét igaza volt. Nem vagyok polihisztor! Polihisztor nincs! Az viszont igaz, hogy a körülöttem zajló életből sokféle dolog érdekelt, sok minden megfajlásába belekezdtem, amit azután idő hiányában abbahagytam. A sok mindennel való foglalkozás azonban nem volt hiábavaló. Például első-másod éves egyetemi hallgató koromban a Földtani Intézet agrogeológiai osztályán fizetés nélküli gyakornok voltam *Treitz Péter* mellett és ugyanakkor a Művelődéstörténeti Intézetben *Domanovszkynál Marsigli* olasz hadmérnök 1686 körüli Dunáról szóló művének erődítményrajzaival foglalkoztam és dolgozatot írtam erről a témáról. Földtani intézeti „kirándulásom” alatt megismertem hazánk mezőgazdasági talajának a múltját: hol volt erdő, mocsár, futóhomok stb., ami helytörténeti kutatásaim javára vált. *Marsigli* olasz művének átbúvárlása nyomán pedig képes voltam *Zambra Alajos*nál nyelvi vizsgát tenni olaszból és így olaszországi ösztöndíjat elérni. – A szexuáltörténetbe pedig úgy bonyolódtam, hogy a Fővárosi Levéltárban a Rókus Kórház iratait rendeztem, a XVIII. századtól kezdődően. Ékes német és latin nyelven írt receptektől és betegségleírásoktól kezdve rendőrségi ügyekig, minden volt azokban. Az egyik orvos ismerősöm, *Mellis József* hívta fel a figyelmemet a történeti adatok fontosságára, mert az összefüggött a

prostitúcióval, amit viszont *Siklósy László* kutatgatott. Igen érdekes erkölcsi körkép alakult ki a régi Pest-Budáról. Például, hogy sok vidéki nemes kisasszony a fővárosban prostituálttá lett.

– *Melyik században volt ez?*

A XIX. század első felében már eléggé gyakran előfordult. A XVIII. századi Óbudán pedig az „erkölcs megvédése végett” 15–16 éves leányokat is felakasztottak szexuális kapcsolataik miatt. Ez adta aztán az ötletet, hogy *Szőnyi Ferenc* barátommal együtt 1940-ben megindítottuk *Eros* című lapunkat, amiből mindössze két vagy három szám jelent meg, mert egy feljelentés nyomán betiltották. Nem pornográf lap volt, hanem a nő és férfi egymáshoz való viszonyának irodalmi példák tükrében való tisztázását célozta.

– *Van egy olyan érzésem, hogy te nem is tudnál választani, hogy melyik volt az a terület, amivel igazán szívesen foglalkoztál? Vagy az, amelyikben a legmaradandóbbat alkottad?*

1951. 10. 10.

Legszívesebben mindig a magam által választott témákkal foglalkoztam. Ezek tárgyköre az évek során hol így, hol úgy változott. Állandóan vizsgálatra kerülő témám a történelem–földrajz volt és annak is a népek és nyelvek mozgására vonatkozó részai. Foglalkoztam egyház- és vallástörténettel is. Ebben a birtoktörténeti kérdések kötötték le a figyelmemet. – Mi az, amiben a legmaradandóbbat alkottam? Erre nem én, hanem az utókor adhatja meg a választ, ha figyelemre méltat valamit abból, amit írtam.

– *Te időnként egészen eretnek és meghökkentő kérdéseket vetettél fel és védted. Ezek, úgy érzem, a legtöbbször visszhang nélkül maradtak a szakmában. Mi volt ennek az oka? A vidéki lét, vagy hogy nagyon periférikus témák voltak és így csak nagyon kevesen tudnak hozzászólni?*

Az okok sorában a vidéki létet, a témák periférikus voltát és a kevés hozzáértőt te is megemlíted, de ezek is csak együttesen hatók. Ezek elemzése helyett inkább a témákra térek ki. – A finnugor nyelvek afrikai nyelvekben sejtethető elemeire vonatkozó következtetésem csupán szótárak forgatásán alapulnak. Ha a hatást megfordítjuk, az következik, hogy a finnugor nyelvekben afrikai eredetű elemek vannak. – 1930-ban velencei házigazdám, *Fortunato Zenato* teológiai professzor hívta fel a figyelmemet arra, hogy a liguriak, valamint néhány etruszk népcsoport nyelve ragozónyelv jellegű, és így valami ősi kapcsolat sejtethető köztük és a finnugor nyelvek ősei között. Évtizedekig törtem ezen a fejem, ha éppen más dolog nem volt, és leírtam azt, amit leírtam. – A palóc kérdésben az elnevezés számojéd eredetét vetettem fel. Ez országos visszhangra is talált. Természetesen visszautasították és továbbra is kitarítottak a kun-kabar elmélet mellett. Éppen vidéki létemnek köszönhetem, hogy az ún. dülönecvek, családnevek és népi megnyilvánulások nyomán, amiket falusi bolyongásaim során is és nemcsak könyvekből szereztem, ma már sokkal világo-

sabban áll előttem a palócok és a palóc elnevezés szamojéd eredete. Szándékozom róluk és a barkókról egy újabb tanulmányt írni. – Más dolgokban a „meglepetés” az oklevelek és iratok behatóbb vizsgálatából következik. Ilyeneket azonban te is, én is és minden történész produkál.

– *Ismerem nagyjából azokat a munkáidat, amiket Nógrád megyében írtál, de ezek alapján is az a meggyőződésem, hogy te nem jutottál el a kortárs történelmi megítélésben oda, amit megérdemelnél!*

Érdekes problémát vetettél fel, mivel én a kortárs történészek észrevételeit szakmai észrevételeknek tartom és ezzel országos szinten sincs semmi bajom. Ha jól írtam, épp úgy kinyilvánították, mint bárki más munkájával kapcsolatban, ha pedig néha tévedtem, arra is rámutattak, de sohasem sértő szándékkal. Bontsuk azonban a kérdéscsd két részre, mert vidékre költözésem előtt valóban furcsa harc bontakozott ki személyem körül, ami nem érzékelhető a tanulmányaimat ért szakbírálatokból. Érzékelhető volt azonban abból, hogy egyetemi magántanári habilitációm – ez kb. a mai kandidátusságnak megfelelő cím volt – 1939-ben Pécsen *Holub József*, 1948-ban pedig Budapesten Domanovszky, visszautasította. 1939-ben tematikai probléma, 1948-ban pedig az 1944 őszi háromhavi vizsgálati fogságom volt az ok. 1943 elején ugyanis szocialista magatartásért távoznom kellett a levéltár szolgálatából, 1944 tavaszán kapcsolatba kerültem az olasz antifasisztákkal és engem is letartóztattak. 1945-ben *Vas Zoltán* rehabilitált, és mint az MKP tagja, ismét a levéltárban szolgáltam 1949-ig, amikor is állítólagos antiszocialista (így!) magatartásáért nem vettek át az MDP-be, ahová viszont – tiltakozásaim ellenére – csak az 1955-ös rehabilitációm után vettek fel. – Bonyolult, személyi ellentétekkel teli évek voltak ezek, amiket tanári oklevelem felhasználásával *Decsov Lajos* dömsödi iskolaigazgató önzetlen támogatásával vészelttem át. Így lettem 1951-től Apaj-pusztán tanító, iskolavezető, majd ott és Kiskunlacházán iskolaigazgató, járási népfőnökök, ideológiai káder és iskolaépítő. Történelmi kutatásaimat a budapesti könyv- és levéltárakban ekkor is folytattam. Lacházáról vállaltam el a tarjáni múzeumigazgatást.

Nehéz, küzdelmes, de szép évek voltak ezek. A két tantermes tanyasi iskolából nyolc tantermes központi iskolát csináltam, napközivel és óvodával, tanítói lakásokat építettem, iskolai autóbuszjáratot szerveztem, 1956/57-ben tanárnak alkalmaztattam három volt levéltárost versenyképes iskolai táncsoportot alakítottam. Mindezt persze csak a megyei és járási igazgatás, az apaji állami gazdaság vezetőinek és a helyi pártszervezetnek a segítségével értem el. – Az ötvenes évek nagy hibái mellett talán a nagyobb eredményeket is figyelembe kell vennünk.

– *Menet közben már többször elhangzott Domanovszky neve. Azt hiszem, téged joggal lehet Domanovszky-tanítványnak nevezni. Neked mit jelentett Domanovszky mint pedagógus és mint tudós?*

Domanovszky Sándor kiváló tudós és egyúttal kiváló pedagógus is volt, Én csak jót tudok mondani róla. Szigorú és következetes volt a tanítványai-

val szemben. Részrehajlást senkivel szemben sem tapasztaltunk nála. Sokat hallottunk történészkörökben a Domanovszky-féle iskoláról. Ha ez abban nyilvánult meg, hogy professzorunknál bizonyos követelmények teljesítése után mindegyik tanítványa azzal foglalkozhatott, amihez kedvet érzett, akkor ez volt a „Domanovszky-iskola” lényege.

– *Nem tett ez titeket egy kicsit parttalanná?*

Nem! Domanovszky ugyanis a művelődéstörténeti tanszék tanára volt és ebbe a témaköbe számos feladat belefért. Szemináriumi gyakorlatain az én időmben a gazdaságtörténet volt az az alap, amihez mindenkitől forráskutatásokat kívánt meg. Ezzel tudta az illető megbizonyítani, hogy van-e érzelme a történelmi feladatok részleteinek a feltárására. A sikeres dolgozatokból doktori értekezések lettek, amiket kinyomtattunk és a *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság múltjából* című sorozatban jelentek meg.

– *Huszonharmadik évemben jártál, amikor megjelent A magyar gabonakivitel története 1860-ig című első könyved. Igen fiatal voltál és egy olyan művet írtál, ami ma is forrásmunkának számít. Nem sokkal később pedig indítottál egy szaklapot is, a Történetírást. Hány évet élt ez meg?*

Ami a gabonakivitelünk történetét illeti, az azért forrás, mert eddig ugyancsak a témát bővebb adatokkal nem dolgozták fel. Többször nekikezdtem a kibővítésének és 1918-ig történő kiterjesztésének, de ez különböző okokból nem készült el. A *Történetírás* és kiadványai három évet éltek meg, 1937-től 1939-ig. A *Történetírás* a tanulmányaik közléséből kiszorított helytörténészek lapjaként indult és éppen ezért nem én írtam abba tanulmányokat, csak szerkesztettem, illetve szerkesztettük a Centrál kávéházban, ahol minden hét szerdáján összejöttünk. A kiadás pénzügyi részét is én irányítottam és hat-hétszáz előfizetők volt, vagyis több mint a *Századoknak*, a Történelmi Társulat lapjának. Kor- és felekezeti különbség nélkül írhatott bele mindenki. Ez lett a lap végzete, mert nem zártuk ki a nem keresztény származásúakat, és ez a betiltáshoz vezetett. Szerencsére nem volt nyomdaadósságunk.

– *Évtizedeket lépve az időben, érjünk el Salgótarjánba, ahol te 1963 nyara óta véglegesen nógrádivá lettél. Milyennek láttad és látod ennek a városnak a szellemi életét?*

Megfelelő előzmények után a hatvanas években a nagy akarások és történelmi jelentőségű kezdeményezések jellemezték a város szellemi életét. A kibontakozás és a tudományos törekvések kezdetei után akkor már a szélesebb értelemben vett helytörténeti problematika is előtérbe került a munkásmozgalmi vonatkozások mellett. Késést szenvedett azonban még az ipartörténeti adatok további feltárása. Történetírói szempontból pedig a legjelentősebb tény a levéltárunknak a Pest–Nógrád Megyei Levéltárból történt „hazahozatala” volt. A részletkutatások közlésére indított múzeumi füzetsorozat mellett, a *Nógrád* című illusztrált kötet tanulmányai már az

évtized végén megindított négykötetes megyetörténet előkészítését célozták. A megyetörténet megírásával azonban nem mindenki értett egyet. munkásmozgalmi múzeumot létrehozó veteránok közül néhányan ennek hangot is adtak. Kifogásaik háttérében a munkásmozgalmi kutatások esetleges elmaradása sejtett föl. Fő érvük az volt, hogy Nógrádban nem voltak parasztmozgalmak, klerikalizmus és „úri magatartás” volt a megyei élet jellemzője. Csak ezeket tárjuk fel – mint a haladó törekvések gátjait. Múzeumlátogatóink közül egyesek ilyen kérdéseket is intéztek hozzám: „Ha maguk megírják a megyetörténetet, akkor több lesz itt a gabonatermés vagy az acélgyártás?”

Két évtized telt el azóta és új nemzedék nőtt fel. A múzeumot, a levéltárat és a megyei könyvtárat, ma már a saját erejük tartja fenn és viszi előbbre. A város lakossága beköltözések révén nagymértékben gyarapodott és az értelmiségiek száma is megnőtt. Ugyanakkor azonban úgy látom, hogy a munkásmozgalom iránti érdeklődés csökkent, de anélkül, hogy a történelmi múltunk iránti érdeklődés ezzel arányosan nőtt volna. Ne tévesszen meg senkit a tudományos kutatók számának növekedése, a tudományos jellegű cikkek és tanulmányok nagyobb száma, mert ezek csak szűk körben ismeretesek városunk – és nyilván megyénk – lakosai körében. A helyzet ezen a téren az, hogy az ilyen dolgozatok napjainkban elsősorban az ország szakemberei körében válnak ismertekké, ami előrehaladást jelent a múlttal szemben.

– Amióta idekerültél, azóta kiemelkedő szerepet játszol a megye történetének kutatásában. A különböző monográfiák alapvető fejezeteit írtad meg, azonkívül népszerűsítő tanulmányokat írtál, például a Palócföldben és a NÓGRÁD-ban is. – Szívem szerint téged mindig a „Nagy Iván” névvel szoktalak nevezni, mert tudom jól, hogy a megjelent tanulmányaidban felhasználtakon kívül tízezer számra vannak céduláid, amelyek egy fantasztikusan gazdag gyűjtőtevékenység eredményei, és nincsenek feldolgozva.

Köszönöm, hogy a sokoldalú Nagy Ivánhoz hasonlítottál, mert ezzel a Nógrád megyei történetírás történetének alig ismert voltára hívtad fel a figyelmemet. Mocsáry, Nagy Iván, Reiszig, Makkay – hogy másokat ne említsék – valóban a megye történetének az ő idejünkben felmerült kérdéseire, a maguk módján, igyekeztek választ adni – több-kevesebb sikerrel. Ebben tehát hozzájuk hasonlítok én is, de mások is.

Ami a cédulák, jegyzetek és félig kész vagy rossznak ítélt dolgozatok sokaságát illeti, az – gondolj csak magadra – minden történésznél és író-embernél így van. Ebből következik az, hogy sokszor megjelentetünk olyan cikkeket, amiknek állításait az idő múlásával meg kell változtatnunk, mert újabb adatok merültek fel.

– Melyek tehát ma, 1986-ban a történelemtudomány és ezen belül a Nógrád megyei helytörténetírás feladatai?

A történetírás feladata a történelem sokrétűségéből adódik, amiről módszertani tanulmányok egész sorát lehetne elkészíteni. Maradjunk tehát a

nógrádi helytörténetírás néhány fontosabb feladatának körvonalazásánál. – A helytörténet egy település vagy terület múltja apró részleteinek a tudománya. Az emberi élet megnyilvánulásait tekintve tehát igen sok ágú lehet, több korszakra terjedhet ki, részleteket és szintézist egyaránt adhat. Amikor Sopron megye történetének írását elvállaltam, Domanovszky arra figyelmeztetett, hogy a jó helytörténésznek a területe történetét főbb vonásaiban az őskortól kezdve napjainkig ismernie kell, mert csak így tisztázhatja az odavonatkozó súlyponti tematikát. E tanács fontosságára Nógrád megye történetének írásakor döbbsentem rá, mivel minden korábbi megyetörténetünk a *megírás idejének kulcskérdései jegyében* jött létre. – Ez vonatkozik a mindenkori részlettanulmányokra is, és ez az a terület, amit a megírásuk és a lektorálásuk szemszögéből át kell tekintenünk. Számos példát tudnék az utóbbi két évtized alatt kiadott nógrádi részlettanulmányokból felsorolni, amelyek még más, új eredményeket hozó nógrádi kiadású részlettanulmányokat sem vettek figyelembe és a régi téves adatokat újból közlik.

– *Valamit közbe kell vetnem. Azt mondod, hogy túl sok a részlettanulmány. Ugyanakkor itt van az új tízkötetes Magyarország története és itt van a négykötetes Nógrád megye története is, ami valamivel korábban jelent meg, ha nem is abban a terjedelemben, amint azt szerettedek volna. Salgótarján és Balassagyarmat történetének monográfiája is megjelent. Ezek nyilván részlettanulmányok alapján készültek. Vagyis kell-e sok részlettanulmány egy szintézis előkészítéséhez és megírásához?*

A szintézisek előkészítésének valóban feltételei az újakat mondó részlettanulmányok. A négykötetes megyetörténet a tízkötetes magyar történet részlettanulmánya lehetett, a tízkötetes új magyar történet pedig egy születendő új megyetörténet szemszögéből tekinthető annak. A megyetörténeti részlettanulmányok azonban a speciálisan megyei vonatkozású témákkal foglalkoznak és mint ilyenek is lehetnek az országos részlettanulmányok vagy szintézis részei. Egy új szintézis elkészítéséhez új megállapításokat közlő részlettanulmányok szükségesek. Ilyenek egy-két évtized alatt megyénk vonatkozásában is szép számmal akadnak, tehát a megyetörténetünket is újra kell és majd mindig újra és újra fogjátok és fogják írni.

– *Mindig újra kell írni?*

Mindig, ha az ország és a megye közönsége mindenkori jelenének problémáira feleletet vár a történelemből, vagyis szelektálja a múlt eseményeit. E tekintetben nem a Történelem az Élet tanítómestere, hanem a mindenkori Élet a Történelemé!

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Ezer év előtti néprajzi emlékek a Palócföld névanyagában

Összeszedte: Belitzky János

Valahányszor Nógrád megye történetének kora középkori fejezeteivel foglalkozom, lépten-nyomon a bizonytalanság érzésével találkozom. Palócföldünk és környéke 1100 év előtti magyar elfoglalása már régtől fogva lakott terület birtokbavételét jelentette, tehát idegen népek település- és kultúrtörténeti hagyatékának a továbbélésével is számolnunk kell. Írásos forrásaink nagyarányú pusztulása miatt, erre nézve azonban csak kevés megbízható emlékünknél maradt fenn.

Kiegészítő forrásoknak tekintjük a földrajzi, a személy- és a családneveket. Ezek etimologizálása azonban igen „sikamlós” területre vezet, aminek számos oka van, amiket helynévkutatóink jól ismernek. Viszonylagos biztonsággal állítható azonban az, hogy földrajzi neveink zöme régebbi keletkezésű, mint az írott forrásokban való megjelenésük. „Természettudományos” bizonyossággal állítható pedig, hogy a térformák nevei abból a nyelvből vagy nyelvcsoporthoz származnak, amelyben azok élnek, és ugyanígy az ércekre és azok lelőhelyeire vonatkozó elnevezések is. Bizonyos mértékig állítható ez a mítikus lényekre és az azok kultuszára utaló nevekkkel kapcsolatban is.

Nógrád megye esetében azon előnyös helyzetben vagyunk, hogy írott forrás, *Anonymus Gesta Hungarorum* című műve 33. fejezetében itt bolgár uralom alatt élő „szlovénekről” beszél, akik meghódultak és a honfoglalás további harcaiban a magyarokkal együtt részt vettek. Állítása igazát a bolgár–szláv és a bolgár–török eredetű földrajzi neveink egész sora igazolja.

Abból kiindulva, hogy Anonymusnak igaza van a „nógrádi részek” általa említett szlávjait illetően, igaza lehet műve 7. fejezetének abban is, hogy a Volgától keletre fekvő területről kivonuló magyarok „az ugyanazon vidékről való szövetséges népek megszámlálhatatlanul nagy sokaságával együtt” indultak el új hazát keresni. – Ezek a „szövetséges népek” az ún. uráli – finnugor és szamojéd – népek köréből kikerült nyelvrokonaink lehettek, akik a magyarokkal együtt honfoglalóként érkeztek a Kárpát-medencébe.

Az Anonymus által említett Volgától keletre eső vidéken különböző szamojéd, továbbá manysi, hanti, komi és udmurt nyelveket beszélő törzsek éltek. Földrajzi, személy- és családneveinkben tehát ezek nyelveiből származó szavakat is kell találnunk, és valóban találunk is. – Feltűnő azonban az, hogy Anonymus műve 10. fejezetéig egy szóval sem tesz említést újabb csatlakozókról, amikor is kumánok és oroszok Kievnél történt csatlakozásáról szerzünk tudomást. Márpedig hazánkban akadnak szép számmal mordvin, mari, észti, finn és lapp nyelvi eredetű elnevezések is. Ezek a népek a Volgától nyugatra, illetve attól délre és északra éltek, tehát a honfoglalóink Volga és Kiev közti útvonalán lehettek csak őkscink szövetségeseivé és juthattak a kárpáti or-

szágunkba. – Ebből arra következtettek, hogy Anonymus vagy csak a Volgától keletre csatlakozottak hagyományát ismerte, vagy ezeket a csatlakozókat is azok közé számította.

Településtörténeti és néprajzi szempontból egyaránt érdekes a kultikus vonatkozású földrajzi neveink feltárása. Ezek térbeli elhelyezkedése az 1100 évvel ezelőtti idekerült hiedelmek feltételezhető körzetét sejtetik. Például Nógrádban a moksa-mordvinok jelenlétére utaló régészeti lelet *Dienes István* által 1964-ben történt ismertetése és a *Moksa* családneveink 1978-ben általam történt közlése. Jelentőséget ezeknek az ad, hogy *Borovszky Samu* már 1894-ben a magyar Boldogasszony- és Kisasszony-kultuszt mordvin eredetre vezette vissza, aminek a magyar ősvallás Boldogasszonyára és Kisasszonyára vonatkozó „szűz és asszony” ellentmondását a szegedi és környékbeli néphagyomány alapján *Kálmány Lajos* már 1885-ben tisztázta. Kálmány tanulmányának 1971. évi új kiadásához pedig *Diószegi Vilmos* hozzáfűzte *Barna Ferdinánd* kutatásainak az eredményét, aki szerint „ősvallásunk a mordvinokéval sokban, nagyon sokban megegyezik”.

A fentiek után nem meglepő tehát, hogy a Tokaj-hegylaján napjainkig él *Ukkonak*, a finnek pogány főistenének a neve a szerződések megkötésekor szokásos áldomás-pohár, az *Ukkon*-pohara ürítésekor (M. népr. lexikon V. 303.). A finn ősvallásnak ez az eleme *Agricola* finn püspöknek az 1551-ben kiadott zsolnártfordításai elé írt verses előszava szerint, hol pogány istenségeik jelentős részét felsorolta, így szólt: „S midőn a tavaszi vetést vetők, *Ukko kupáját* ürítették”. A magyarrá lett hagyományban az áldomásívás – vö. Anonymus „fecerunt magnum aldomás-aival – nem időszakhoz, hanem jogi cselekményhez kötődővé vált.

Agricolától tudjuk, hogy „*Tapio* erdőtől adott vadat”, vagyis az erdők és vadászok istenének tekintették. A finn *tapio* „erdő”, a *Tapio* „az erdők istene” szavaknak a honfoglalás óta a Pest megyei Szentmártonnal az Alsó- és a Felső-Tápióból Tápióvá egyesülő folyócskánk az alaki és eredetileg a tartalmi megfelelője. A háromágú folyócska neve ugyanis az egykor ittlevő, ma már nagymértékben eltűnt *erdőségre* vonatkozott, amelynek az egykor volta az agrogeológiai térképről (szerk.: *Teitz Péter* 1918/1927.) világosan kitűnik. Nem névcserével, hanem környezetváltozásból adódott névmegmaradással állunk szemben.

„Köndös irtást és szántót teremtett / a pogány hitű embereknek” – olvasuk *Agricolánál*. A Veszprém megyei Séd parti Küngös falunk neve őrizheti egy ilyen erdőirtásos szántóföldön létrehozott finn település emlékét. Ez a földrajzi nevünk vagy a finn isten nevének vagy pedig a finn *kynnös* „felszántott föld, szántás” szó (olva. Köndösz és könnösz) magyarított, -sz véghangzó helyett s véghangzóra módosított alakja lehet. – Úgy az isten, mind a falu nevénel azonban fel kell figyelniünk az észti *künk* „szántás, mezei munka” szóra is, mint a két elnevezés forrására, amit a két balti finn nép közeli rokonsága magyaráz meg számunkra.

Agricola szerint „*Akräs* (olva. Ekresz) borsót, répát, babot / káposztát, lent, kendert adott”. Az isten neve magyarítva Ekresnek hangozhatott, amit talán néhány nem az „egres, köszméte (*Ribes*)” gyümölcs termő növényükről elne-

vezett Egres földrajzi nevünkben húzódhatik meg, tekintettel a sokféle növényrel kapcsolatos isteni tevékenységre. (Agricola verse: Hajdú, 1962. 283–284.)

A finn istenek a természeti jelenségek mithizálásával kapcsolatban alakultak ki. Számuk Agricola szerint töménytelen sok volt. Ennek következtében bizonytalanságban vagyok, hogy egy-egy természeti jelenségre vagy növényre uraló finn eredetű földrajzi nevünk valamilyen manó, kisisen, tündér vagy pedig csak valamit termő területnek a neve-e? Ugyanez a helyzet a többi rokon népek ilyen jellegű elnevezéseinél is.

Például: a most Pest, korábban Nógrád megyei Penc falu nevét a hanti *pän* „áfonya” szó többes számú *pänts* (olv. pentsz) „áfonyák, áfonyás” alakjából magyaráztam meg. Levezethető azonban az észt *pents* „gonosz szellem” szóból is, aminek *pentsi* a genitívusza (Saks, II. 30.). Van azonban a régi Nógrádban az Ipoly felső folyásánál egy Pinc (ma: Pincina) nevű falu is. Ennek a neve a nyenyec-szamojéd *pin* „félelem, ijedtség, rémület” szóból *-c* képző hozzáadásával eredeztetethető. Írásos forrásainkban a két falu nevét néha felcserélték és így vitatható, hogy azok a *növényföldrajzi* hanti, a *mitikus lény* észt, vagy a *lelki állapot* jelentésű nyenyec-szamojéd szóból erednek, illetve eredhetnek-e?

A nyelvi eredeztetés bizonytalanságára jó példa az udmurt „Földisten”, a *Lud* nevének térbeli elnevezésváltozatokban feltételezhető előfordulása. Az isten neve a *lud* köznévi alakjában „szent áldozó-berek”, továbbá „szántóföld, föld” jelentésű is (NyK 76/974, 44, 87.). Az udmurttal közeli rokon komi nyelv *lud* vagy *vud* szava pedig „marhalegelő, legeltetőhely; rét, kis erdei rét; kis darab föld” jelentésű (NyK 69/967, 397), vagyis gazdasági vonatkozású. A komi szóhoz az *-an* melléknévképző és annak újabb *-a* alakja, vagy az *-an* locativus-rag is járulhat, tehát helyneveinkben *lud+an* és *lud+a* alakban való előfordulása is feltételezhető. – Kérdés tehát, hogy a magyar Lud, Ludány és Ludas elnevezéseink közül melyek eredhetnek az udmurt vagy komi szókincsből?

A következtetéseinket ezen lehetőségeken kívül nagymértékben befolyásolja, hogy volt egy cseh eredetűnek valószínűsíthető *Ludan*: *Lodan* nevű nemzetségünk, és hogy például 1235-ben a nógrádi vár zsemberi várjobbágyainak a hadnagyt Loudannak hívták, tehát a szláv „nép” jelentésű szóra az ilyen személynévünket is vissza lehet vezetni. *Kézai* krónikájának az adata azonban több származtatási adatával együtt vitatható és a magam részéről nem tartom meggyőzőnek, hogy a cseh *Liden* helynév a feltételezett *Luden személynév származéka (vö. Kiss, 389.).

Hazánkban a *Ludan* falunévvel először 1075-ben, a garamszentbenedeki alapítólevélben találkozunk. Ez a Lévától délkeletre fekvő Vámos-Ladány, aminek a szlovák Mytne-Ludany neve örzi a koraközépkori *Ludan* falunévet. – Kérdések és lehetőségek egész sora vetődik tehát fel, amik – ha egyáltalában elfogulatlanul megoldhatók – még mindig csak feltételezések lesznek.

Nem minden nyelvi eredeztetés ilyen „bizonytalan jellegű”, mint a Ludány nevünk. A bizonytalanságok egyik forrását az képezi, ha figyelembe vesszük, hogy a Palócföldön is éltek olyan, a magyar honfoglalást megelőzően, a Kár-

pát-medencébe került néptöredékek, akiknek hazánkba kerülését csak a történeti és régészeti forrásokból ismerjük, de az általuk beszélt nyelvekből származó földrajzi neveikről sejtelmük sem volt. Természetesnek kell tekintenünk, hogy ezeket az elnevezéseket helynévkutatóink az általuk ismert nyelvekből igyekeztek etimologizálni, aminek következtében magyarázataik eltérnek az általam felismert szókincsekből eredő elnevezésektől. – Ez a helyzet az első avarhullámhoz tartozó mandzsu-tunguz eredetű, „vas” jelentésű *szele* hely- és személynéveinkkel is.

Ezek napjainkig való megléte ennek a népcsoportnak a magyarságba történt közvetett vagy közvetlen beolvadását igazolja. A közvetett beolvadás egyik bizonyítéka pedig az, hogy a mandzsu-tunguzok által művelt vasbányák és vaskohósító helyektől való kultikus elriasztás „műszavai” az uráli csatlakozottak nyelveiből is megmaradtak és azokkal együtt váltak vidékünkön néprajzi jellegű bizonyítékokká, túlnóve az ipartörténeti jelentőségükön.

A Felső-Zagyva-völgy vasbányászatának településközpontja lehetett a talán már ugyanezt a tevékenységet folytató szkíták egyik csoportjának a helyét birtokba vevő avarok Szele (ma: Mátraszele) nevű falucskája. Innen kiindulva kezdték el művelni a baglyasaljai Szele-völgy és a Zagyvától délre fekvő mátrai vaslelőhelyek – például a 426 m-es Szelecske-tető környéke – erdők sűrűjében, patakok völgyében fekvő vörös és barna, limonitos és hematitos ércelőfordulásait. A magyar honfoglalás korában az akkor egy területet képező mai Kis- és Homokterenyére a hantiak egyik nemzetsége – hanti *terä* „nem, nemzetség” (NyK 62/960, 123. 1. sz. jegyzet) – szállt meg és ellenőrzése alá vonta az itteni vasbányászatot és -kohászatot. Ezt igazolja a mai Dorogháza határában sűrű erdőségben eredő és szűk völgyben folyó *Ménkes*-pataknak, a völgyének és az erdejének a neve. Ez a hanti *menk* „emberévő óriás” szó (NyK 62/960, 339.) -es képzős származéka és nyilván a terenyei hanti „hadak” vasbányászattal és -kohászattal nem foglalkozóit igyekeztek az azzal foglalkozók munkahelyeik megközelítésétől elriasztani. Ezer-ezerszáz év előtt tehát még mindig kultikus jellegű és valószínűleg „öröklött mesterség” volt itt a Verőkö-bérc telérvonulatának nyugati és a Szelecske-tető telérvonulatának keleti részein levő vízmosásoktól szagztatott erdőség területén.

A vasércet lelő- és olvasztóhelyeinek kultikus jellege és az azok megközelítésétől az avatatlanokat elriasztó volta ugyanekkor a magyarság körében is megvolt. Az Alsó-Tápió menti Mende és Sülysáp falvainak határában fekszik a Szele-völgy vasra utaló mandzsu-tunguz neve. Ezt a Szele-völgyet keletről a török eredetű magyar szóval jelzett Sárkányvölgy, nyugatról pedig a Sárkányrúgás nevű terület övezi. A vas olvasztásához szükséges faszén pedig a mari nyelvi eredetű Süly falu – mari süj „faszén” (ugoly, 777.) – honfoglalás kori lakói állították elő. – A vidék ekkor erdős volt és itt is, másutt is, a faszén-égetést nem tekintették kultikus cselekedetnek, épp úgy, miként a kohókból kapott vas bárhol történő kovácsolását sem.

A vasérc bányászatának és olvasztásának, ha nem is védett, de kultikus jellegét a keresztény magyar királyság igyekezett megszüntetni. Ennek érdekes történetét vélem kiolvashatónak Nézsza és Csővár földrajzi neveiből. Itt a Sinkár-patak völgyében, annak keleti oldalán emelkedik a 277 méter magas Szele-hegy, ahol a vasbányászattal még a jelen század elején is kísérleteztek, de a feltárható mennyiség csekély volta miatt abbahagyták. Az avar kori vasbányát és -olvasztást a IX. századi bolgárok is folytatták és éppen ennek kö-

zelében hozták létre a Bellegrád, azaz „Fehérvár” nevű földvárakat, ami a Nógrád, azaz „Újvár” létesítése előtt – a többi Bellegrádukhöz hasonlóan – a részfejedelem duka hatalmi központja lehetett. Volt-e itt valamilyen avar, esetleg bolgár kori elriasztó elnevezés, azt eddig nem sikerült megállapítanom. A Szele-hegy keleti oldalát azonban Király-hegynek nevezik, ami az itteni vasbányászat királyainkhoz tartozására utal, a Szele-hegytől délkeletre emelkedő, csővári 358 méter magas Vas-hegy pedig ennek a magyar bányászatnak a környékén való kiterelvényesítésére. – Végül is a Király-hegy elnevezés ugyanúgy elriaszthatott minden illetéktelen behatolót, miként egy pogány mithikus lény jelenlétére történő hivatkozás is elriasztott volna.

Maradjunk azonban a „földöntúli” hatalmasságoknál. A hanti „emberevő óriás” *menk*-nek alaki rokona a manysi „ördög” bilabiális *v*-re végződő *menkw* neve (Hajdú, 89.). Okkal következtethetünk tehát arra, hogy az uráli nyelvek *ördög* jelentésű szavait a hely- és a személynévünkben ekkor még riasztó jelleggel alkalmazták. Például a felsőtárkányi Lembot-hegy neve hihetőleg a finn *lempo* „gonosz szellem, ördög” szóból ered és többféle lehetőséggel valamelyikétől való elriasztásra vonatkozhatott. – Ugyanez állítható a magyar *Ördög* földrajzi neveink zöméről is.

Az ördögök és a gonosz szellemek szövetségesei és parancsolói voltak az emberek soraiban a férfi és női boszorkányok és boszorkánymesterek. Néhány földrajzi és személynévünk rájuk is utal. – Ilyenek például a salgótarjáni *Boszorkánykő* Salgó vára közelében, vagy a nagyvizsnyói *Párna-hegy*, amelynek a neve a nyenyec-szamojéd *parne* „boszorkány” szóra vezethető vissza.

A moksa-mordvin *durman* és *durman ava* „boszorkány” és „gonosz aszszony” (Juhász-Erdélyi, 187.) jelentését személynévben is felismerhetjük. Úgy vélem, hogy a Heves megyei *Dormánd* falu neve nem a besenyő-török „áll, feláll, megáll” jelentésű *durman igéből* (vö. Kiss, 185.), hanem a mordvin személynévvé alakult és magyar *-d* képzős *Durman+d*, azaz „*Boszorkány+d*” szóalakból lett birtokjelölő névvé.

A boszorkányok bűbajosak is voltak és a néphit szerint számos rontás származhatott tőlük. Azok a nők és férfiak, akiknek ilyen hírük támadt, környezetük „ellenőrzése” alatt álltak. Árpád-kori temetőink sírjainak összekötözött, zsugorított helyzetben vagy hasrafektetve eltemetett halottjai, miként arra *Szabó János Győző* elsőként mutatott rá a hevesi Sarud temetőjében végzett ásatásai 1976. évi publikálásakor, és miként azt az algyői feltárások is igazolták, életükben „boszorkányok” hírében álltak és különleges módon történt eltemetésükkel a haláluk utáni visszatérésüket és rontásaikat akarták megakadályozni (Szeged tört. I. 264.).

Szólnom kell a „sámánokról”, magyar népünk „áltosairól” is. Teszem ezt már csak azért is, mert a megyetörténetünk (Nógrád – a szerk.) első kötetében azon véleményemnek adtam hangot, hogy a kereszténység felvétele után lassan és fokozatosan „megkeresztelték”, vagyis keresztény búcsújáró és kegyhelyekké alakították át a pogány kultikus helyeinket. Például a mátraverebélyi

Szentkutat, a szécsényi Látókutat, a karancsi kápolnát. Nézetem elfogadásra talált, és éppen ezért újabb lehetőségekre is rámutatok.

Erdélyi István a *Táltos* című tanulmányában (NyK 62/960, 328–331.) kifejtette, hogy a manysi *tult* és a hanti *tolt* „varázserővel rendelkező” személy vagy nemzetség birtokát jelölték.

A *Palócföld* 1967. évfolyamában már foglalkoztam a nógrádi Told faluval és az ottani Toldi-mondával, de a falu nevének eredetét illetően csak tapogatóztam. Ma a következő képet tartom valószínűnek.

Az észak-déli irányú kis cserhátszentiván-toldi medencét északi felén két részre osztó három Zsúnyi-hegy nyugati lábánál van Zsúny-pusztá, egykor falu, és ott folyik a medencét átszelő Zsúnyi-patak, a keleti lábánál van Garáb falu és a mai Felsőtoldnál a Zsúnyi-patakba ömlő Garábi-patak.

Cserhátszentiván nevében pedig Keresztelő Szent János nevének szláv Iván alakja ismerhető fel. Ebben a látszólag teljes szláv környezetben található a medence közepét elfoglaló Alsó-, Felső-Told egykor egységes területe, ami a hanti nyelvből eredeztethető, tehát honfoglalás kori elnevezés.

Az eddigi nézetek szerint a Zsúny településnév a szerb-horvát *Zsuni* személynévből, Garáb falunk neve pedig ugyanezen nyelv *grab* „gyertyán”-fa nevéből, ami szintén személynév is, ered (vö. Kiss, 726, 233.).

Elgondolásom szerint a Zsúny az iráni nyelvek *zsun* „bálvány” szavára (Junker-Alavai, 395.) vezethető vissza. Vonatkozhatott a Zúnyi-hegyek valamelyik kiemelkedő vulkanikus eredetű körögére, vagy egy, a patakvölgyben elhelyezett „bálványra”. Az elnevezés iráni eredetű több iráni eredetű helynevének is igazolja. Szirák neve *Zirák* alakban és „leleményes, gyors felfogású; fürge” jelentéssel ma is élő afgán személynév (Aszlanov-Dvorjankova, 381. Junker-Alevi 392.). Szanda településnevünk, amittől a szandai várhegy is a nevéet vette, az afgán *szanda* „bivaly” szó (uo. 524.) személynévi változata, Kutasó nevének *kut* előtagja pedig szintén az afgán *kut* „vasas, rezes, aranyos, ezüstös, ólmos” szóból (uo. 698.), tehát a falu völgyének valamilyen ércelőfordulásától kapta az elnevezését. – Szláv eredetűek a Garáb és a Szentiván falunévek. – Vagyis Garábon azért alapította 1179 előtt hazánk első premontrai monostorát *Mendinus* székesfehérvári prépost, mert a közelben – miként *Szent László* (1077–1095) törvénye írta – „pogány módra kutak (források) mellett áldozók, vagy fának, forrásnak és kőnek ajándékot ajánlók” éltek, amire a „táltos” jelentésű *Told* terület és település neve is utal.

Itt tehát iráni eredetű és bolgár-szláv közvetítésű kultikus helyet találtak a honfoglaló hanti csatlakozóink, amit átvettek és ahová egy „táltos” nemzetségük is települt. Lehetséges azonban, hogy a „varázserő, varázslat; varázserővel bíró” hanti elnevezés a terület sok forrása közül valamelyikre vonatkozott és így ez a név vált a Toldi személy- és családnév alapjává.

Egyike a néprajzilag is legérdekesebb személynévből alakult birtokjelölő településneveinknek az Alsó-Tápió melletti *Mende* falunknak a magyar *Csabamondára* emlékeztető neve. Ezt eddig bonyolult hangátvétellel a szláv *med* „méz” szóból eredő személynévek tekintették (Kiss, 417.).

Erdődi József a *Nyelvi tabu a mariban* című tanulmányában (NyK 60/958, 29–30.) – amit helynévkutatóink nem vettek figyelembe – ezt írta: „A mari nép egyik nemzeti hőséneke neve az erdei nyelvjárásban Nemde, a keletiben

Mende és *Lemde*. Hőstetteincnek emléke élénken él a mari nép emlékezetében, s önkéntelenül felidézük bennünk Artur király alakját, illetőleg a hozzá fűződő hiedelmet: a király visszatér népe segítésére, ha népe nagy bajban oltalmát kéri. Vasziljev (kutató) a *Mende* nevű vezérről a következőket közli: A keleti marik szerint nem szabad a mítikus hőst nevén nevezni, hanem nevét az *ő* szóval kell helyettesíteni.” (uo. 31.)

Az eddig egyedülünk ismert *Mende* falunk neve mint személynév azonos a mari mithikus hős nevével, tehát ritka, de élő személynév az 1100 év előtt beköltözött honfoglalóink egyik csoportja körében. Nevének jelentése a finnugor nyelvek „megy, elmegy” (men) szavával áll összefüggésben. Mondai szerepe azonban nemcsak a nyugati mondák Artur királyáéra, hanem legalább olyan mértékben a székely-magyar mondák *Csaba* királyfiájéra is emlékeztet. Még szembeötlőbb ez a megegyezés, ha figyelembe vesszük, hogy Mendétől északnyugat felé ma kétfalunyi távolságra fekszik Rákos-*Csaba*, a koraközépkori *Csaba*-Rákosa, ami egyes vélemények szerint Aba Sámuel király apjának, *Csabanak* volt a birtoka. *Mende* nemzetségi birtokosait viszont nem ismerjük.

Mondáink tejúton vágató Csabája Attila király fia volt. Ezt a vérségi kapcsolatot a moksa-mordvin *szaba* „gyermek” (NyK 5/1866. 188.) jobban kifejezi, mint az eddigi csagataj-török *csaba* „ajándék” szóból való néveredeztetés (Kiss, 99.), és például a litkei *Csaba*-rév és dülő neve is jobban beillik a honfoglalás kori nógrádi mordvin elnevezések közé. A Kaukázus környékén élt magyarság szellemi hagyatékára viszont lehet, hogy hatással volt a perzsa *sabab* „kísértet, fantom, sziluet” szó (Junker-Alevi, 454.) ismerete.

Ezt a néhány kiragadott példát – és talán nem is a legjellemzőbbeket – annak az illusztrálására mutatom be, hogy elpusztult írásos forrásaink pótlását nagymértékben elérhetjük földrajzi és személynévünk új nyelvi anyag és új földrajzi módszerek kutatásainkban történő alkalmazásával. Csodálatosan érdekes kép bontakozik ki Anonymus műve újraértékelése során, ha azt egybevetjük az eddigi eredményekkel és feltételezéseikkel. Több száz oldalon újra lehet – és azt hiszem, kell is – újból megírni kora középkorunk homályba vesző történetét, ami következőképpen fényt derít majd Palócföldünk számos nép és nyelv által kialakított ősi néprajzára is.

Anonymusról az Egri Múzeum 1977., a moksa-mordvinokról a Nógrádi Múzeumok 1978. évkönyvében írtam. A finn istenekről Hajdú Péter könyve. A Nyelvtudományi Közlemények (NyK.) esetében az 1. szám az évfolyamot, a 2. az évet, a 3. az oldalt jelenti. Kiss – Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. A szótárak kevésbé ismert szerzőire, vagy a szó orosz jelentésére utalok.

- B. J. -